

Een comfortabele waarheid
Groei naar een duurzame en solidaire economie

'Eerlijk Meten' - bijeenkomst met vakbonden

Lang verslag expertmeeting

Op 6 november 2007 is de vierde expert meeting gehouden, ter voorbereiding van de conferentie 'Een Comfortabele Waarheid: Groei naar een Duurzame en Solidaire Economie' (10 januari 2008 Universiteit van Tilburg). Deze keer werd de problematiek voorgelegd aan mensen die actief zijn binnen de vakbeweging

Aanwezig waren personen van de FNV (Jeroen Visser, Lucia van Westerlaak) MHP (Eddy Haket), De BNP (de Bond van Nederlandse Predikanten, Ruud van Wees) en uit onafhankelijke wetenschappelijk hoek (Paul de Beer). Zij spraken allen op persoonlijke titel en dus niet namens 'hun' organisaties. Daarnaast waren aanwezig verschillende van de initiatiefnemers van het project (Lou Keune, Bob Goudzwaard, Bart de Boer en Kees Hudig als notulist).

Als aftrap hielden Lou Keune en Bob Goudzwaard korte inleidingen, waarin de achtergrond van het project en de problematiek uit de doeken werd gedaan. Dat betreft dus de problematiek rond het paradigma van de economische groei en het feit dat de manieren van meten van de economie consequenties hebben voor de conclusies die getrokken worden. Vervolgens werd een eerste ronde gehouden om te inventariseren welke onderwerpen besproken zouden moeten worden vanuit het specifieke vakbondsperspectief. Ook werden de drie stellingen die bij de conferentie van 10 januari ingezet zullen worden, toegelicht.

Inventarisatie van reacties (waarbij de meeste sprekers aanvullend op elkaar spraken).

Lucia van Westerlaak stelt dat de discussie zeker ook binnen de vakbond heel actueel is, maar vaak niet echt op de agenda staat. Het is ook een moeilijk terrein, aangezien er veelal een stemming tegen 'inleveren' heerst. Een ander punt is dat de problematiek door het proces van mondialisering steeds moeilijker 'nationaal' te bezien is. Bedrijven schermen met internationale concurrentie.

Door Lucia - en ook de andere aanwezigen - wordt opgemerkt dat de groei-problematiek het makkelijkst besproken kan worden als het gaat om milieu en klimaat. En dus minder op het gebied van armoede en ontwikkeling.

Een van de interessante punten in deze hele thematiek is die van de arbeidsproductiviteit, waarvan vaak wordt gesteld dat die altijd omhoog moet om de concurrentiepositie te behouden. De vraag of groei altijd moet zal eerst intern binnen de vakbeweging bediscussieerd moeten worden.

Eddy Haket merkt op dat de discussie op bestuurlijk niveau wel al speelt. De belangrijkste vraag is hoe te implementeren, en hoe te voorkomen dat maatregelen alleen op Nederlands niveau toegespitst worden. Wat betreft economische groei moet een duidelijk onderscheid gemaakt worden tussen kwalitatieve en kwantitatieve groei. Het CPB benadrukt vooral de kwantitatieve.

Verrijking/verarming is vooral een internationaal proces. Veel nivelleren is op nationaal vlak niet haalbaar.

Jeroen Visser: het is inderdaad opvallend dat klimaat overal zo'n hot issue is. Visser waarschuwt verder om niet alleen de negatieve tendensen te benadrukken. Sommige ontwikkelingen zijn positiever. Of 'dubbel': Nederlanders scoren vrij hoog op de vraag of men zich gelukkig voelt (zoals blijkt uit onderzoeken van het SCP). Tegelijkertijd is sprake van grote ontevredenheid als men de electorale verschuivingen er bij neemt. Ook is de relatie tussen CO₂-uitstoot en groei niet langer een-op-een. Verder zijn er demografische factoren die meegenomen moeten worden. Voor jongere generaties is de factor tijd vaak veel belangrijker dan inkomen.

- Er ontstaat een discussie over het gehalte van de arbeidsproductiviteit in Nederland en of die nu hoog of laag is. De conclusie is dat de groei van de arbeidsproductiviteit relatief laag is in Nederland. Bij een andere sociale innovatie is winst te boeken. Het is een relativering van de noodzaak om minder op loonsverhoging in te zetten.

Paul de Beer merkt allereerst op dat de discussie nogal doet denken aan de jaren '70 en de Club van Rome. Dezelfde discussies dus, waar toen te weinig mee is gebeurd; het is dus de moeite waard om uit te zoeken wat de oorzaken daarvan zijn en of dat nu anders kan. Wat veelal ontbreekt is het 'wenkend perspectief' dat het aantrekkelijk maakt voor mensen. Teveel doemscenario is demotiverend. Er moet meer aandacht besteed worden aan de positieve effecten van minder groei; niet alleen duurzaamheid maar ook verbetering van het welzijn, een prettiger leefomgeving, betere arbeidsomstandigheden, etcetera. Het probleem is dat die zaken minder makkelijk in cijfers uit te drukken zijn (Haket voegt toe: media richten zich ook geheel op die andere aspecten).

Verder is het niet mogelijk om één alternatieve indicator voor het BBP te nemen. Belangrijker is het om het BBP te relativieren, dat immers ook veel politieke en subjectieve factoren bevat. In tegenstelling tot de andere aanwezigen ziet de Beer juist (nog) wel veel mogelijkheden voor nationaal beleid. Met een goede steunbasis zou een beleid gericht op minder (of andere) economische groei goed mogelijk zijn.

Ruud van Wees voegt toe dat het niet zozeer gaat om wel of geen loonsverhogingen eisen, maar om de kwalitatieve richting ervan, dus de loonsbestemming. Er zijn opties zoals de vorming van fondsen binnen branches waaruit niet-materiële bestemmingen, onderwijs, etc. betaald zouden kunnen worden. Verder oppert van Wees een verbreding van de discussie: het moet meer gaan over zaken dan het opraken van grondstoffen en de eindigheid van het reinigend vermogen van de aarde. De grens van duurzaamheid is immers al lang overschreden. Richting overheid kan onder meer druk gezet worden voor vergroening van de belastingen (arbeid ontlasten, grondstoffenverbruik juist meer belasten).

Discussiepunten

Op basis van de voorafgaande ronde, selecteert Lou Keune drie discussiepunten waarover de rest van de bijeenkomst gesproken gaat worden:

- 1) De kwaliteit van de economische groei, inclusief het wenkend perspectief.
- 2) De (on)mogelijkheden van nationaal beleid
- 3) Hoe discussie over dit onderwerp stimuleren binnen de vakbeweging

- Er ontstaat eerst een discussie over de rol van het BBP die een eenzijdige interpretatie van economische groei geeft. Er zijn veel meer behoeften dan alleen de materiële (Haket) en die

worden niet meegewogen. Lou Keune wijst op de ISEW die ook een deel van de zogenaamde immateriële waarden meet. Opgemerkt wordt (de Beer) dat geen enkele indicator alles kan weergeven. Van Wees wijst op de mogelijkheid tot betere diversificatie van de groei; een meerdimensionale groei en meting daarvan zou een vooruitgang zijn. Haket: Er wordt momenteel ook niet weergegeven hoe de groei verdeeld wordt, of met hoeveel mensen het gedeeld moet worden.

Bob Goudzwaard: De groei naar duurzaamheid is een groeipad met materiële en immateriële elementen. Het besef daarvan heeft gevolgen, zoals bij de Wereldbank gebeurde waar vervolgens ander beleid kwam. Waar overheidsuitgaven - zoals onderwijs - eerst als probleem gezien werden, kwam later het besef dat dat juist goede investeringen konden zijn. Dat resulteerde in het gebruik van nieuwe begrippen van kapitaal zoals 'social capital', 'natural capital' en 'human capital'. Lou: Het handelt dus deels om de verschuiving van materiële naar immateriële groei. Maar hoe wordt daarover gedacht binnen de vakbeweging? Wordt daar gepraat over bijvoorbeeld de ecologische voetafdruk, die in Nederland twee tot drie maal te groot is?

Paul de Beer waarschuwt ervoor om de tegenstelling (tussen materieel en immaterieel) niet te groot te maken. Veel economische activiteit op het gebied van diensten komt bijvoorbeeld wel in het BBP terecht.

Eddy Haket wijst erop dat bij het MHP en de cao-onderhandelingen daar makkelijker over dit soort zaken gepraat kan worden omdat er nooit over een looneis, maar over een loonruimte gesproken wordt. Daardoor wordt er meer ruimte gelaten om die op een andere manier te besteden, zoals aan onderwijs, betere arbeidsomstandigheden, of vrije tijd.

Lucia van Westerlaak signaleert dat de strijd voor arbeidstijdverkorting zware tijden doormaakt.

Bij uitwisseling van meningen over het beleid ten aanzien van looneisen wordt door Jeroen Visser opgemerkt dat de vakbeweging in Nederland in vergelijking met het buitenland al zeer verantwoorde looneisen stelt. Men ziet perspectief in de benadering om niet per se een looneis te stellen aan het kapitaal, maar loonruimte die gedeeltelijk anders te besteden is. Lucia van Westelaak waarschuwt ze dat het draagvlak zal ontbreken als daarbij niet tenminste de inflatie bijgehouden blijft. Wat betreft de kwestie over immateriële en materiele waarden, ziet Lucia een verschil met nieuwe generaties. Ook beschouwen mannen en vrouwen dit thema duidelijk anders.

Bob: Misschien is de term 'transductieve arbeid' een goed te hanteren begrip, naast de zogenaamde productieve arbeid die direct door de markt wordt beloond. Transductie staat voor de arbeid die door voorzorg wordt getypeerd, ofwel van het voortgeleiden van mens en natuur naar een houdbare toekomst. Dit kan helpen de samenleving te oriënteren op een breder besef van wat arbeid is in het kader van een breder welvaartsbegrip. Die transductieve factor moet niet pas meetellen op het moment dat die direct of indirect beloond wordt.

Lou Keune wijst erop dat binnen de gehele maatschappij de hoeveelheid onbetaalde arbeid nog altijd groter is dan de betaalde. Maar hoe voorkomen we dat we een achterhoedegevecht voeren. In de jaren '80 is immers ook geprobeerd hierop winst te boeken.

Lucia van Westerlaak is sceptisch over het perspectief van te grote stappen ineens. Het draagvlak moet goed gevestigd zijn, en de discussie moet eerst binnen de vakbeweging goed gevoerd worden. Waarbij nog de kanttekening gemaakt wordt dat binnen de onderhandelingsprocessen de

vertegenwoordigende kaders niet altijd representatief zijn voor degenen die binnen bepaalde sectoren werken.

Selectieve groei

Het wenkend perspectief kan gevonden worden in de constatering dat bepaalde elementen wel kunnen (of zelfs moeten) groeien, en andere niet, of juist zouden moeten krimpen. Lou: Waarbij veel elementen zeer urgent zijn geworden. De overbelasting is bijvoorbeeld dramatisch hoog en groeit nog steeds.

Jeroen Visser: remmende factor is bijvoorbeeld dat er internationaal gezien nog steeds geen gelijk speelveld is, bijvoorbeeld op het gebied van belastingen. De vakbeweging pleit daar voortdurend voor. Het verschuiven van de belastingen creëert ook ruimte in de lonen voor ander economisch beleid. Verder kun je als vakbeweging ook besluiten om bepaalde dingen niet te doen. Zo is besloten om niet aan te sluiten bij verzet tegen vliegtax, terwijl deze maatregel wel verbeterd kan worden.

Er ontstaat een discussie over hoe op dit gebied het beleid te verkopen aan de achterban en de discussie binnen de vakbeweging op gang te krijgen. De Beer merkt op dat het ook lastig is omdat de vakbeweging ontwend is om fundamentele discussies op de agenda te zetten. Het vergt dus ook dat die vakbeweging zich inspant op het gebied van 'culturele en geestelijke verheffing' en belangstelling voor natuur en cultuur en dergelijke. Sommigen voeren voorbeelden op dat het meevalt, bijvoorbeeld als het gaat over gender, multiculturaliteit, vergrijzing. Jeroen Visser merkt op dat thema's als scholing van werknemers niet populair zijn. Vervolgens wordt geconstateerd (Haket) dat het beeld dat bestaat over de verdeling van arbeid over mannen en vrouwen en in hoeverre dat onderwerp van aandacht moet zijn, veel invloed heeft. Visser: Het is aan de ene kant een klassieke verdelingsproblematiek, maar ook de factor tijd(-sverdeling) is van belang. Lucia stelt dat momenteel strijd voor structurele arbeidstijdverkortung weinig kans maakt. Terwijl op persoonlijk vlak veel mensen juist wel die keuze maken. Dus, vindt Paul de Beer, moet je juist wel beleid hebben op dat gebied.

Lou, in een poging te concluderen: Iedereen ondersteunt de wens naar een meer leidende rol van de vakbeweging bij het voeren van deze discussies en met name waar het gaat om het begrip welvaart en groei. Daarbij kan aangesloten worden op een traditie van solidariteit met uitkeringsgerechtigden en voor multiculturaliteit, op het gebied van gender, vergrijzing, etc. Er gebeurt al veel op dit gebied, maar vooral waar het gaat om direct, praktisch beleid, en minder waar het gaat om aanduiden van de fundamentele oorzaken.

Draagvlak

Haket: Op bestuurlijk niveau is de bereidheid er wel, maar bij de leden vaak minder. Het draagvlak dus.

Bart de Boer: Het perspectief moet reëel zijn, bijvoorbeeld over wat echt helpt om duurzaamheid te bereiken. Soms moeten de consequenties duidelijk gemaakt worden.

Lou: En de urgentie moet benadrukt worden. Sommigen gebruiken zelfs de term 'oorlogseconomie' voor wat nodig zou zijn om de schade te beperken.

Lucia: De stemming buiten de vakbeweging is zeer neoliberal, binnen de politiek en bij de meeste media. De meeste politici bevinden zich in egelstelling. Ze helpt herinneren dat Brinkhorst op EZ stelde dat de enige oplossing is dat we allemaal even productief zijn als in China.

Bob Goudzwaard voert de TGV op als metafoor. Als je daar binnen in zit, zoals in onze economie, lijkt het alsof alles OK is, terwijl het landschap naar achteren schuift. Wat stil blijft staan wordt inderdaad in het moderne levensbesef snel als inferieur of achteruitgaand ervaren. Als je echter zelf in dat landschap staat, merk je pas de hoge snelheid van de trein op, en zie je dat die ook grote risico's in zich bergt. Economische transformatie vergt dus ook een verandering in de dominante, door groei en snelheid geobsedeerde blikrichting.

Nationaal beleid

Paul de Beer: Nederland kan natuurlijk niet in z'n eentje alle problemen oplossen maar globalisering wordt te makkelijk benut als argument om allerlei dingen niet te doen. Dan lijkt het altijd of je alleen maar even snel als de TGV kunt gaan. Maar je kunt natuurlijk best kiezen om meer of minder te werken als het inkomen dan navenant verschuift, dat heeft geheel geen invloed op de concurrentiepositie. De Beer pleit voor duidelijker beleid richting duurzaamheid en vergroenen.

Jeroen Visser: Op het gebied van sociaal beleid en fiscaal beleid is weinig vastgelegd op Europees niveau, de ruimte is er dus wel, wat betreft klimaat geldt hetzelfde.

Lucia van Westerlaak: Het is belangrijk om het BBP te nuanceren en nut en noodzaak van economisch groei te bediscussiëren, en te denken over de verdeling van de loonruimte. Desondanks wordt dit alles toch wel beïnvloed door de druk die multinationals uitoefenen, op zowel vakbeweging als overheid. Als voorbeeld het besluit van Unilever om te vertrekken; ondernemers maken afweging van de kosten en dat beïnvloedt de stemming onder de leden.

- Korte discussie over de eerdere arbeidstijdverkorting en hoe die gefinancierd werd - De conclusie is dat we ondanks globalisering kunnen kiezen voor ander beleid op het gebied van loon en arbeidstijd.

Jeroen Visser: ook vergroening van de belastingen kan leiden tot vertrek van vervuilende bedrijven. Tegelijkertijd is dat altijd zo geweest. Philips zit ook voor negentig procent in het buitenland. We hoeven daar niet te bang voor te zijn omdat Nederland een gedifferentieerde economie heeft en in de top zit wat betreft concurrentiepositie.

De 'draagvlakdiscussie' komt steeds weer boven.

Lucia benadrukt dat de discussie over groei en alternatieven eerst 'intern' goed gevoerd moet worden. Maar het hoeft niet helemaal van de grond af aan te beginnen, het staat wel hier en daar op de agenda. Bovendien zijn er enkele verbanden waarin de FNV actief is, zoals de sociale alliantie en de Sociale Dialoog. Daar gaat het niet specifiek over groei, maar wel over thema's die onderdeel zijn van deze discussie.

Politiek

Het probleem wordt vooral bij de politici gezien, die niet veel belangstelling vertonen op dit gebied. De Beer: Ze koersen eenzijdig op het BBP, maar dat is ook verklaarbaar omdat zij er het meest van afhankelijk zijn omdat ze afgerekend worden op verschuivingen van die meter. Bob: en

dus zouden juist zij baat kunnen hebben bij relativering van die indicator. Haket: Het blijft een vreemde paradox dat politici bijvoorbeeld gezondheidszorg altijd eerst beschouwen - en presenteren - als kostenpost en bezuinigingspost. Terwijl uit alle onderzoeken blijkt dat iedereen gezondheidszorg belangrijk en waardevol vindt. De conclusie is dat economen teveel domineren.

Wat betreft de kwestie van de BBP als indicator zal Jeroen Visser later opmerken dat je wat hem betreft beter kunt focussen op de kritiek op het bestaande model. En dus niet te proberen daarvoor gedetailleerde alternatieven te presenteren. Dat moet ook, maar is vooral een zaak van experts en moeilijk begrijpelijk te maken voor een breed publiek.

Ondernemers

Lou Keune wil afsluitend nog weten welke maatregelen en welk beleid vanuit de vakbeweging gevraagd zou worden van ondernemers.

Visser: Ondernemers hebben de strategie om alles alleen 'vast te leggen' in de vorm van convenanten, die dus niet verplichtend zijn. Het is daarom vreemd te horen dat de ondernemers (tijdens de expert meeting met hen, not.) lieten horen dat ze graag willen dat de overheid meer kaders stelt want in de praktijk eisen ze het tegenovergestelde. Ook wijzen de aanwezigen op de structureel remmende houding van VNO waar het gaat om akkoorden over duurzaamheid (bijvoorbeeld het Initiatief Duurzaam Ondernemen).

Een kleine verschuiving kan wel gesignaleerd worden. Iemand als prof. Stuart Hart ('Beyond Greening') wordt tegenwoordig binnen het VNO-NCW wel serieus genomen.

Paul de Beer: op korte termijn hebben de meeste ondernemers weinig belang bij de door ons verlangde maatregelen. Op langere termijn echter wel, we moeten manieren vinden om ze dat duidelijk te maken. Als voorbeeld: goede gezondheidszorg is waardevol voor je personeel.

Conclusies

Bob Goudzwaard vat samen met de constatering dat hij het een goede en vruchtbare bijeenkomst vond. Er is een ondertoon van urgentie over deze thematiek. We zijn het er over eens dat het begrip groei toe is aan een herijking omdat er anders verkeerde signalen uitgestuurd worden. Dat leidt tot (noodzaak van) een andere toonzetting van economisch beleid, met een bijpassende arbeidsinzet en een samenleving die dit geheel draagt. Om draagvlak hiervoor te creëren is het noodzakelijk te werken aan de formulering van een 'wenkend perspectief'. Het is ook nodig dat we visies hebben over wat geluk is en menselijk welzijn, die anders zijn dan het 'voortrazen tot het niet anders meer kan'. En voor dit alles is allereerst een breder debat nodig. Waaraan dus wordt gewerkt, en ieders deelname welkom is.

(einde)